

İKTİSADİ DEVLET TEŞEKKÜLLERİNİN MÜRAKABESİ

Dr. Ekrem ÖZELMAS
Sümerbank Alım ve Satım
Müessesesi Müdür Muavini

Pek muhterem arkadaşlar:

Üniversitemizin İktisat Fakültesi Maliye Enstitüsünün 1954 - 55 ders yılı yaz sömestresinde tertiplelediği seri konferanslar meyânında, bize de bir yer ayırmak lütuf ve nezaketinde bulunan Enstitü idarecilerine ve dinlemek zahmetini göze alarak buraya kadar gelmiş bulunan sizlere teşekkür ederim.

Mevzuumuz (İktisadî Devlet Teşekküllerinin Mürakabesi) dir.

Mevzuun, mantıkî bir silsile takip ederek mümkün olduğu kadar rahatça aydınlanmasını temin maksadile, sırasile şu iki bölümde izahına çalışılacaktır.

- I — İktisadî Devlet Teşekküllerinin mahiyeti ve doğuş sebepleri,
- II — İktisadî Devlet Teşekküllerinin tâbi olduğu mürakabe sistemi.

I — İktisadî Devlet Teşebbüslerinin Mahiyeti ve doğuş sebepleri:

İktisadî Devlet Teşekküllerinde mürakabeyi zarurî kılan sebeplerin ve bu sebeplerin tesiri altında yapılacak bir mürakabenin maksat ve gayesinin ne olduğunu tayin edebilmek için, iktisadî devlet teşebbüslerinin mahiyeti ve doğuş sebepleri hakkında kısa bir tahlile ihtiyaç vardır zannediyorum.

İktisadî Devlet Teşebbüslerinin doğuşunun yani devletçilik tatbikatının, her devletin geçirmekte olduğu iktisadî, sosyal ve politik mahiyet-teki istihalelere göre başka başka sebeplere dayandığı malûm bir keyfi-yettir.

Bundan 30 - 35 yıl evvel büyük bir imparatorluğun tasfiyesi sırasın-da millî varlığını kurtarmak için muazzam bir istiklâl mücadelesine atılan Türk Milleti, bu mücadelesini zaferle sona erdirmiş ve her sahada inkılâpçı, genç ve dinamik bir devlet kurmuştur. Yeniden dünyaya gelme-nin verdiği bir gayretle ve mazinin yarattığı menfî hislerin tesiri altında Cumhuriyet Hükümeti;

— Bir taraftan kapitülasyonlar halinde iktisadî hayatımızda öteden-beri devam eden yabancı hâkimiyetine ve bu hâkimiyetin müvellidi görünen yabancı sermayeye karşı şiddetli bir aksülamel göstermiş ve böylece, bilhassa iktisadî kararlar alma serbestisine kavuştuğu 1928 tarihinden sonra, mevcut bir takım teşebbüleri devletleştirmiş;

— Diğer taraftan memleketi mümkün olan sür'atle muasır medeniyet seviyesine ulaştırma arzu ve iştiyaki ile çırpınarak, iktisaden geri kalmış ve bu itibarla (tasarruf ve teşebbüs terbiyesi ve imkânları) pek mahdud bulunan bir vasat içinde bu cemiyet vazifelerini bizzat yüklenerek iktisadî sahada mühim (yatırımlar) da bulunmağa başlamış ve bu vaziyeti adetâ milli bir iktisat politikası haline getirmiştir.

Filhakika geçici olmaya mahkûm bulunan ve nitekim bugün yabancı sermayeye karşı takınılan pozisyonla da fi'len geçicilik mahiyeti sabit olan (hissî sebepler) i bir yana bırakarak, (tasarruf ve teşebbüs terbiyesi ve imkânı) üzerinde durmak iktiza etmektedir.

Herhangi bir iktisat sistemi — feodalizm, kapitalizm, sosyalizm ve komünizm gibi — mevzu bahis olursa olsun, daha yüksek bir tatmini ifade eden (kalkınma) yı temin için arttırılması iktiza eden sa'yin müsmiriyeti yani prodüktivite ancak âlet ve makineler gibi istihsal mallarının mümkün olduğu kadar fazla nisbette elde edilmesile kabildir. Şu var ki, bir cemiyette tabii servetler ve çalışabilen kollar mahduttur. İstihsal faaliyetine katılan ferdlere elde ettikleri hâsıllar, bu faaliyete katılan ve katılmayan yani fi'len çalışan ve — ihtiyarlar, çocuklar, askerler ve âmme hizmeti gören hizmetliler gibi — mal ve hizmet istihsalinde bir rolü olmayan, hâsılı bir cemiyeti tertip eden bütün fertler tarafından istihlâk olunur. Bu halde çalışan kolların;

— Fertlerin bugünkü hayat seviyesini tayin eden (istihlâk malları istihsali) nden alınıp;

— Yarının daha yüksek bir hayat seviyesini temin edecek olan (istihsal malları istihsali) ne verilmesinin bir ölçüsü, bir hududu olmak iktiza eder. Gerçekten ferd için olduğu gibi cemiyet için dahi;

— (Müstakbel ihtiyaçlar) ın daha cömertçe tatmini diğer bir tâbirle (tasarruf endişesi);

— (Hâlihazır ve devamlı ihtiyaçların) tatmini yani (derhal sarfetme zarureti) ile muayyendir. Bu itibarlardır ki, (derhal sarfetme zarureti) nden diğer bir deyim ile (en az geçim haddi) nden (milli istihsal hacmi) nin seviyesi ne kadar yüksek bulunursa, (tasarruf) yani istihsal unsurlarının ve dolayısıyla iptidai maddelerin (sermaye malları istihsali) ne tahsis olunabilmesi imkânı o kadar fazladır.

Bundan çıkan umumî netice, (tasarruf imkânları) zengin memleketlere nazaran fakir, geri kalmış memleketlerde çok daha azdır. Demek oluyor ki, sa'yin müsmiriyetini arttıran, kalkınmayı temin eden (tasarruf) ve onun doğurduğu (sermaye) arz cephesinden, fakir memleketlerde gerçekten pek nâdirdir, kıttır ve tabîi bu nisbette kıymetli olmak lâzım gelir.

Gayet mahdut ve nâdir bir meta' halinde tezahür eden (sermaye) talep cephesinden de (hudutsuz bir ihtiyaç) ile karşı karşıyadır. Hasse'ten geri kalmış memleketler için bu keyfiyet çok daha büyük bir ehemmiyet arzeder. Sermayenin sa'yin müsmiriyetini arttırma vasfı, bu mala karşı olan talbi doyulmaz bir hale koyar.

Hâsılı, iktisaden az gelişmiş memleketlerde;

— Bir taraftan sermaye arzını çoğaltmaktaki müşkilât,

— Diğer taraftan sa'yin müsmiriyetinin arttırılmasına duyulan ihtiyacın şiddetile müterafik olarak sermayeye karşı doğan muazzam talep, sermayenin;

— Gerek tekevvünü,

— Gerek istimali ile devletin alâkadar olmasını zarurî kılmıştır.

Diğer bir ifade ile devlet;

— Bir yandan, henüz gelişmemiş tasarruf terbiyesi ve pek mahdut olan imkânları karşısında (cebrî veya iradî tasarruf) yollarına baş vurarak bizzat sermayenin tekevvününü mümkün kılmağa çalışacaktır;

— Diğer yünden, keza henüz gelişmemiş teşebbüs terbiyesi ve bilgi, görgü ve sair hususlar itibarile gayet mahdut olan imkânlar muvacehesinde elde ettiği sermayelerle bizzat yatırımlarda bulunmağa mecbur olacaktır.

Burada sermayenin (vücade getirilmesi) ile (kullanılması) nı birbirinden ayırmak ve (sermaye terakümü) ile devletin mesguliyetini kabul ederken, devletin bugünkü modern cemiyetimize hâkim bulunan iktisat sistemi içinde bu sermayelerin kullanılması ile işgalinden doğan durumu, yani devletçilik tatbikatının bizatihî işgal ettiği mevkiî belirtmeği faydalı telâkki etmekteyiz.

Filhakika yakından tetkik olunduğu takdirde, menşeri tasarruf olan sermayeler;

— Kapitalist bir sistemde olduğu gibi; arzı, talebe intibak vazife ve mes'uliyetini yüklenen (müteşebbisler) in emrinde ve takdirile değil de,

— Merkezî bir otoritenin ve takdirile kullanılmakta bulununca, kapitalist sistemin azamî iktisadiliğini temin ve maddî ve ruhî kuruluşunu terkibeden anâsırın ortadan kalktığı müşahede edilmektedir.

Modern cemiyetimizin iktisat sistemi olan kapitalizmde;

— Hukukî bir çerçeve olarak (ferdî mülkiyet),

— Ferdî harekete geçiren ve ferdî mülkiyetin tevhit ettiği bir kuvvet olarak ve umumî menfaatle paralel bulunan (şahsî menfaat),
 — Ferdî mes'uliyeti doğuran bir faaliyet kaidesi olarak (rekabet),
 — Arzı talebe intibak vazife ve mes'uliyetini yüklenen (müteşebbis),
 — Ve nihayet tasarruf teşkilâtı ile iktisadî faaliyet ve inkişafın âmîli olarak (kredi) asrî unsurlar halinde belirlemekte olduğu malûmdur. Böyle bir sistemde her ferdî faaliyet, (fayda müsavatına dayanan mübadele prensibi) altında ve dieğr binlerce ferdî faaliyetin tâbiyeti içinde inkişaf eyler. Böyle bir ekonomide merkezden hareket ederek (bütünü) organize etmek, (iş bölümü) nün genişliği nisbetinde güçlük arzettiği gibi, ferdî faaliyetleri birbirine bağlayan (mübadele prensibi) de bir nesçî vücade getiren sayısız hücrelerin, bünyenin gayesine uygun müstakil faaliyetlerinin ilâhî âhengini sağlayan sırrı temsil etmektedir.

(İstihlâk malları piyasasında) olsun, bu istihlâk mallarının istihsalinde direkt olarak — tabiat, sa'y ve sermaye gibi — veya kümülâtif bir kıymet halinde — ham madde, makine ve sair istihsal malları gibi — yer alan (istihsal faktörleri piyasasında) olsun, bunları sevk ve idare eden müteşebbisler için fonksiyonunu tam olarak ifa edebilen bir (fiat mekanizması) na mutlak zaruret mevcuttur. Ancak bu haldedir ki, bir kâr ve zarar hesabı, bir maliyet ve satış fiatları mukayesesi, bir kalkülasyon ekonomik mümkün olur. Yine ancak bu haldedir ki, her biri nâdir olan ve bu itibarla da kendilerine en ziyade ihtiyaç duyulan yerlerde ve nisbetlerde kullanılmaları iktiza eden istihsal faktörlerinin ve hassaten muayyen bir istihsal branşına diğr istihsal faktörlerini beraberinde sürükleyen (sermaye) nin istihsal branşlarına normal tevezzüü mümkün olur. bu imkân serbest bir fiat mekanizması ile temin olunurken, bu mekanizmaya canlılık veren ruhî vasat ta (ferdî mülkiyet) ten doğan (şahsî menfaat ve mes'uliyet) dir.

Halbuki merkezî bir otoritenin emrinde ve takdirile yapılacak yatırımlarda (ferdî mülkiyet) derhal (cem'î mülkiyet) e hakikî mânasile (mülkiyetsizlik) e yerini terketmekte ve binnetice, kapitalizmin pek mühim muharrik bir unsuru olan (şahsî menfaat ve mes'uliyette ortadan kalkmaktadır).

İşte bu itibarlardır ki, bilhassa fakir memleketlerin pek muhtaç bulunduğu ve bu nisbette de nâdir olan (sermaye) lerin en iyi bir şekilde, en çok ihtiyaç hissedilen sahalarda ve en rasyonel ve ekonomik bir tarzda, diğr istihsal unsurları ile en uygun nisbetler ile birleştirilerek azamî ekonomik hâsıla temin etmesini mümkün kılacak bir iktisadîlik içinde kullanılması, büyük bir ehemmiyet arzeder. Bu sebeple de, modern cemiyetimizin iktisat sistemi içinde devletçilik tatbikatı daima zaruretlerden

doğan ve kaideyi kuvvetlendirecek kadar bir portesi bulunan istisnâî bir hal teşkil etmelidir. Diğer bir ifade ile, devletçilik tatbikatı;

— Tasarruf ve teşebbüs terbiyesi ve imkânları genişledikçe,

— Profitabilite sahasının dışında kalmağa, daha ziyade en direkt prodüktif ve millî emniyetin icabettirdiği sahalarda — nâfia hizmetleri, barajların inşası, elektrik santrallerinin vücade getirilmesi, harp sanayiinin kurulması ve saire gibi — yer almalıdır.

Devlet iktisadî teşebbüslerinde ferdî mülkiyetin cem'î mülkiyete yerini terketmesiyle vücut bulan politik karakterdeki (kademeli inhisar teşekkülleri) nin; (şahsî menfaat ve mes'uliyet) den ârî (idareciler) in elinde bulunması tabîfidir. — Burada işaret ettiğimiz (mes'uliyet), maliki olmadığı sermayelerin tasarruflarından doğabilecek menfî neticelerin, ferdin mamelekini ilgilendirmemesini ifade etmektedir. —

Bu itibarla;

A — İdarecilerin;

— Bir taraftan teşahüp etmedikleri sermayelere, tasarruf etmek iktidarına malik oluşu,

— Diğer taraftan da bütün bir istihsal branşına veçhe vermek zaruretinden doğan (fevkalâde ve tam bir selâhiyet) ile teşhiz edilmiş bulunmaları, bunlar hakkında bu salâhiyetlerini (suüistimal) ve vazifelerini (ihmal) etmediklerini temin etmek,

B — Bu teşekküllerin bilâncolarında tezahür eden kârların, müstehliklerin inhisarcı bir istismarından mı, yoksa istihsalin müessir bir teşkilâtından mı? ve bu teşkilâta vazife alanların, şahsî menfaatlerini alâkadar edermişçesine bir gayret sarfetmiş olmalarından mı? doğmuş bulunduğunu tayin etmek;

C — Bu teşebbüslerin işletilmesi esnasında yapılan mübayaalarda tezahürü mümkün kifayetsizliklerden tutunuz da, imalât faaliyetinde kalitatif ve kantitatif randıman zayıflığına, muattal bırakılmış olması mümkün istihsal faktörlerine, personelin zaman israfına ve nihayet piyasaya intibak güçlüğünden mamullerin satışına kadar bütün safhalarda ve mevzularda (gayri iktisadinin) ve ekseriya (gayri meşru menfaatlerin) hâkim bulunmamasını sağlamak,

D — Bu teşekküllerin vücade getirdikleri tesislerin, idarecilerinde ekseriya mevcut (teknik - ekonomik) kanbinezonundan uzaklaşma ve daha ziyade (teknik) görüşlere saplanma temayülünün tesiri altında doğuşuna mani olmak maksadile lüzumlu (mürakabe tedbirleri) nin alınması zarurî olmaktadır.

Böylece, tebarüz ettirilen lüzumlu (mürakabe tedbirleri) nin alınması zarureti, işlerin yüksek makamlar tarafından teferruatı ile tesbit edilen kaide ve nizamlara — kısaca mevzuata — göre yürütülmesini icabettirmekte ve bu keyfiyet hakikî mânasile bir (bürokrasi) nin kendine hâs olan ve kârluluk ile alâkası bulunmayan (idarî hizmetler) sahasından (ekonomik) sahaya da intikalini intaç etmektedir.

İktisadî hayatın bürokratlaşması ise, bu sahada çalışan şahısların, mukadderatlarının vazifelerinde gösterecekleri kabiliyetten ziyade âmirlerin kendileri hakkında verecekleri hükme bağlı olduğunu daima göz-önünde tutarak (kâr) mefhumuna değil, vaz'edilmiş bulunan kaide ve nizamlara ve daha ileri giderek yukarıdan gelecek olan emirlere ehemmiyet atfetmesini zarurî kılmaktadır. Bu hal bir kere daha, bu teşebbüslerin merkezî bir otoritenin emrinde bulunmasının zarurîliğini ve hâkim karakterinin politik olduğunu göstermiş bulunmaktadır.

Böylece, yukarıda arzolunan kadro dahilinde ve beliren endişelere müteveccih bir mürakabenin iktisadî devlet teşebbüslerinde yapılması zarurî tesbit edildikten sonra iktisadî devlet teşekküllerinin bugün tâbi olduğu mürakabe sisteminin tetkikine geçilecektir.

II. — İktisadî Devlet Teşekküllerinin tâbi olduğu mürakabe sistemi.

Devletin, millî iktisat ile fi'li alâkasının ancak Cumhuriyet rejimi ile başlamış bulunduğu, yukarıda işaret etmiş bulunuyorum. Böylece devletin iktisadî hayata bilfiil müdahale ve iştiraki umumiyetle iki şekilde tezahür etmiştir:

A — Muayyen bir ticaret veya sanayi branşını inhisar altına alan (âmme müesseseleri) kurmak,

B — Muayyen bir maksat uğrunda, muayyen miktarda sermaye tahsisi ve müstakil bir mevcudiyet izafesi suretile (iktisadî teşekküller) vücade getirmek,

İşte yeni bir tip olarak vücut bulan bu kabil (iktisadî teşekküller) in yeknesak prensipler dairesinde (idare ve mürakabe) edilebilmesini temin maksadile 17.6.1938 tarih ve 3460 sayılı «Sermayesinin Tamamı Devlet Tarafından Verilmek Suretile Kurulan İktisadî Teşekküllerin Teşkilâtile İdare ve Mürakabeleri Hakkında Kanun» çıkarılmış ve bu suretle devlet tesislerine ait müşterek ve umumî hükümlerden bir ünifikasyona doğru gidilmiştir. Bu kanun ile;

— Bir taraftan alâkalı Bakanlığa bağlı (iktisadî devlet teşekkülleri) birer (Genel Müdürlük),

— Diğer taraftan bu teşekküllerce kurulan ve tabii kendilerine tâbi (müesseseler) birer (Müdürlük) halinde iki kademeli bir sistem vücade getirilmiştir.

Bugün yürümekte olan bir görüş tarzına göre, (müessese) kademesinin kaldırılması ve her ünitenin veya üniteler birliğinin doğrudan doğruya Bakanlığa bağlı birer (teşekkül) olarak teşkilatlanması yolunda atılmış ciddi adımlar mevcuttur. Böylece muayyen branşlarda vücade getirilmiş bulunan müesseselerin daha müstakim çalışmalarına imkân verilmek istenmektedir.

Hâsılı 3460 sayılı kanun ile iki kademeli teşebbüsler halinde tanzim edilmiş bulunan (iktisadî devlet teşekkül ve müesseseleri) nin belirlemekte olan fâriğ vasıflarını şöylece tesbit etmek mümkündür:

1 — Bu teşebbüslere hükmi şahsiyet izafe edilmiş, malî ve idarî muhtariyet verilmiş ve bu teşebbüslerin mes'uliyetleri sermayelerile tahdit edilmiş ve nihayet hususî hukuk hükümlerine göre idare olunmaları temin olunmuştur. (2 ve 26 ncı maddeler),

2 — Bunların, iktisadî, sınaî ve ticarî teşebbüs ve faaliyetlerinde daha serbest ve icabeden sür'atle hareket etmelerini temin maksadile;

— Arttırma ve Eksiltme ve İhale Kanunu (2460 sayılı),

— Muhasebei Umumiye Kanunu (1050 sayılı),

— İnşaat bakımından Nafia Vekâletinin teşkilât ve vazifelerine dair Kanunlar (2443 ve 2799 sayılı) hükümlerine,

— Ve Divanı Muhasebatın Murakabesine Tâbi Olmamaları Temin olunmuştur (3. cü madde).

3 — Bu teşekkül ve müesseselerin organizasyonu;

— Bir taraftan idare uzuvları olarak;

— İdare Meclisleri (Müesseselerde idare komiteleri),

— Ve Umum Müdürlükler (Müesseselerde Müdürlükler),

— Diğer taraftan mürakabe uzuvları olarak;

— Umumî Hey'et,

— Ve Umumî Mürakabe Hey'etinden tereküp etmiş olup,

— Ayrıca alâkalı Vekâletlere de bu teşekküllerin muamele ve hesaplarını ve idare tarzlarını tetkik, teftiş ve mürakabe selâhiyeti de verilmiş bulunmaktadır. (4, 13 ve 29 uncu maddeler)

3460 sayılı kanunun gerek esbabı mucibe, gerek muvakkat encümen mazbatalarında da belirtildiği gibi, bu teşekküllerin iktisadî sektörde mevki almaları sebebiyle bunlara bünyelerine uygun bir şekil vermek ve âmme müesseselerinin tâbi olduğu mürakabe sisteminin işleyen mekaniz-

ması dışında, keza bünyelerine uygun bir tarz ve mütehasıslardan müteşekkil ayrı bir tetkik ve kontrol organile mürakabelerini temin etmek eşas bir gaye olarak alınmıştır.

7.6.1928 tarihli muvakkat encümen mazbatasında aynen: «... Ekonomik kalkınmanın icabından olarak Türkiye Cumhuriyeti Hükümetinin,

— Memleketin yüksek menfaatlerinin zarurî ihtiyaçlarını karşılamak,

— Ve ferdi sermaye,

— Ve kudretlerin yetmediği işleri başarmak için giriştiği bütün teşebbüslerin devlet idarî işlerinde ticarî usuller ile tesis ve teşkil ve idare ve mürakabesinin mevzuatımızın umumî hükümleri dairesinde ifası, (beklenen verimli ve başarılı) neticeleri temin edemediği ve bu teşebbüslerin; sınaî, ticarî ve ziraî sahalarda;

— Teknik usullere;

— Ve sür'at ve seyyaliyete mani kayıtları bertaraf edecek tedbirlere uydurulması lâzımgeldiği cihetle kurulacak iktisadî teşekküllerin hususî hukuk hükümlerine göre;

— Tesis ve idare,

— Ve mürakabesi için de ayrı hükümler konması lüzum derpiş edilerek bu lâyiha hazırlanmıştır.» demekle bu maksat açıkça ve vüzuha ifade olunmuştur.

Bu sebeple vâzı kanun, adetâ hususî hukuk sahasında (anonim) olmak vasfı itibarile zâhiri görünüşünde benzerliği bulunan (anonim şirket) tipini esas almış ve iktisadî devlet teşekküllerini her bakımdan bu şirketlere göre teşkilâtlandırmak istemiştir:

Evvelâ, anonim şirketlerde (hissedarlar umumî hey'eti) sermayenin hakikî sahiplerinden tereküp ederken bu teşekküller için dahi düşünülen (umumî hey'et) in; sermayenin tasarrufu neticesinde maruz kalabileceği âkibetin hiç bir vechile direkt olarak şahsî patrimuanları ile bir ilgisi bulunmayan kimseler tarafından teşkili zarurî olmuştur. Filhakika bu hey'et Başvekilin reisliği altında, Maliye, Tica'et, İşletmeler ve Ziraat Vekillerile Şûrayı Devlet ve Divanı Muhasebat Birinci Reislerinden ve Türkiye Büyük Millet Meclisi Bütçe, Divanı Muhasebat, Maliye, Ticaret, İşletmeler ve Ziraat Encümenleri Reis, Reis Vekillerile Mazbata Muharrirleri ve kâtiplerinden ve bu encümenlerin her teşriî sene için aralarından seçecekleri beşer zattan ve umumî mürakabe heyeti reisi ile milli bankaların idare meclisleri reis ve umum müdürlrinden tereküp etmektedir.

Saniyen, anonim şirketlerde, umumî heyetin seçtiği bir idare meclisi vardır. İktisadî devlet teşekküllerinde ise, idare meclislerini terkip eden âzâlar Hükümetçe tâyin olunur. Teşekkülün Umum Müdürleri de idare meclisinin tabii âzasıdır.

Sâlisen anonim şirketlerde, şirketi sevk ve idare eden bir umum müdür olduğu gibi, iktisadî devlet teşekküllerinde de umum müdürler mevcuttur. Fakat bunlar İcra Vekilleri Heyeti tarafından tâyin olunurlar.

Ve nihayet, anonim şirketlerde, carî muamelâtın daha ziyade maddî cephelerile meşgul olan ve tetkikat, tahkikat ve teftişlerde bulunan müfettişlerin faaliyeti dışında, malsahiplerine yani umumî heyete, bir senelik muamelâtın umumî neticesini bildirmek vazifesini yüklenen (mürakipler) vardır. Bunun gibi, iktisadî devlet teşekkülleri için dahi, bünyelerine uygun mütehassıslardan müteşekkil bir (Umumî Mürakabe Hey'eti) vücade getirilmiştir.

Bundan gayrı carî muamelâtın daha ziyade maddî cephelerile meşgul olmak ve tetkikat, tahkikat ve teftişlerde bulunmak üzere;

— Teşekkül ve müesseseler için (alâkalı Bakanlık teftiş hey'etleri),

— Ve Müesseseler için (tâbi oldukları teşekkülün teftiş organları) mevcuttur.

Carî muamelâtın daha ziyade maddî cephelerile meşgul olmağı mevzu olarak ele alan, tetkikat, tahkikat ve teftişler; — ki bu gibi organ ve faaliyetler kâfi miktarda hacımlı ferdî ve devlet sektörlerinde yer almış her türlü teşebbüslerde mevcuttur. — Bir tarafa bırakıldığı takdirde esas itibarile kuruluşun, iktisadî ve malî bünyesini, hayatiyetini, produktivite ve profitabilite bakımlarından arzettiği durumu kendisine mevzu yapan bir (mürakabe) yi iktisadî devlet teşekkülleri için, Başvekâlete bağlı (Umumî Mürakabe Hey'eti) nin yüklenmiş bulunmakta olduğunu söyleyebiliriz.

3460 sayılı kanununun 10 - 13 ve 24 üncü maddeleri (Umumî Mürakabe Hey'eti) nin vazife ve selâhiyetlerini tesbit etmektedir. Şöyle ki:

a) Bu teşekkül ve müesseselerin;

— İdare şekil ve tarzlarını,

— Ve gayelerine ve iktisadî, ticarî ve sınaî esas ve icaplara uygun,

— Ve verimli ve rasyonel bir şekilde işleyip işlemediklerini,

— Ve hususile mevcut şartlara göre emsali müesseseler ile mukayeseli maliyet hesaplarını her hesap yılı içinde en az bir defa tetkik, tahlil ve mürakabe etmek ve buna dair raporlarını İktisat ve Ticaret Vekâletile alâkalı Vekâlete ve teşekküle vermek (10 uncu madde).

b) Yalnız yapılmakta olan işlerin kontrolüne münhasır olmayıp, yapılacak muayyen işlere dair mütalâa vermek ve Vekâletçe tetkiki istenen hususlar üzerinde gerekli tetkikatı yapmak (12 nci madde).

c) Kendisine tevdi olunan bilânçolar ile kâr ve zarar hesaplarını; teşekküller ile müesseselerin bütün muameleleri ve hesapları üzerinde

bizzat yaptıkları tetkiklerin neticeleriyle karşılaştırmak suretile bunların tahlilini ihtiva eden bir rapor hazırlamak ve bu raporları alâkalı teşekkülün idare meclisi tarafından hazırlanacak diğer bir raporla birlikte yukarıda sözü geçen Vekâletlere göndermek (24 üncü madde).

İşte 3 fıkrada hülâsa edilen işbu mürakabe vazifelerini, mezkûr hey'etin selâhiyetle ifa edebilmesi için bu hey'eti terkip edecek reis ve âzaların yüksek tahsil görmüş, sınaî ve ticarî işlerde veya banka tekniğinde mütehassis — hattâ ecnebî dahi olabilir — olmalarını kanun şart koşmuş bulunmaktadır (9 uncu madde).

Böylece Devlet tarafından kurulan iktisadî teşekküllerin (Divanı Muhasebat Kontrolü) gibi umumî hükümlere tâbi olmamasından doğabilecek mahzurlar bu teşekküller, bünyelerine uygun bir mürakabe sisteminde tâbi tutulmakla önlenmek istenmiştir.

Umumî Mürakabe Hey'etinin İktisat ve Ticaret Vekâletile alâkalı Vekâletlere tevdi ettiği raporlar bu vekâletlerin mütalâalarıyla birlikte ve Başvekâlet kanalıyla her senenin en geç Kasım sonuna kadar toplanıp tetkikatına başlaması lâzımgelen (Umumî Heyet) in tetkikine arz olunur.

İşte bu raporları esas alarak tetkikatını yapan (Umumî Hey'et) iktisadî devlet teşekküllerine ve tâbi müesseselere ait;

— Bilânçolar ile,

— Kâr ve zarar hesaplarını tasdik eder ve böylece, o teşekkül ve tâbi müesseselerin idare meclislerini o sene için ibra etmiş olur (24 üncü madde).

Bu itibarladır ki, umumî hey'etin o sene için ibra eylediği işlerden dolayı (idare uzuvları) aleyhine, hukukî mes'uliyete müsteniden tazminat dâvası açmağa artık imkân olmaması lâzımgelmektedir. Bu suretle böyle mühim bir netice tevliğinde baş rolü oynamakta olan (umumî mürakabe heyeti raporları) nın haiz olduğu ehemmiyet kendiliğinden belirlemektedir.

Burada sözlerime son verirken hepinizi hârmitle selâmlarım.

İstanbul 5 Mayıs 1955